
HUMA/HOMA/HOMMA ADI ÜZERİNE BİR İNCELEME

A REVIEW ON THE NAME HUMA/HOMA/HOMMA

Osman ÖZER*

Özet

Huma sözcüğü günümüzde Zazalar arasında yüce Tanrı için kullanılan adlardan biridir. İrani dillerde bu ada sesteş olan eski İrani tanrısal varlık/meleğimsi Haoma ve dinî içecek Hom bulunmaktadır. Huma kelimesi egemen, güçlü, anlamına gelmektedir. Dolayısıyla İrani dinlerdeki Haoma içerik ve işlev açısından yüce tanrıya bağımlı kavramlardır. Zazalardaki Huma'yı ise tam olarak karşılamamaktadır. Zazalarda Huma yaratıcı, yüce tek Tanrıyı betimlemekte, bir bakıma Allah kavramıyla eş anlamlı manada kullanılmaktadır.

Anahtar kelimeler: Huma, Homa, Haoma, Zaza

Abstract

The word Huma is one of the names used for the supreme God among the Zazas today. In Iranian languages, there is the ancient Iranian deity/angel-like Haoma and the religious drink Hom, which are synonymous to this name. The word Huma means sovereign, powerful. Therefore, Haoma in Iranian religions are concepts dependent on the supreme God in terms of content and function. It does not fully meet the Huma of the Zazas. In Zazas, Huma describes the creator, the supreme God, and is used synonymously with the concept of Allah in a way.

Keywords: Huma, Homa, Haoma, Zaza

Giriş

Anadolu'da yaşayan Zazalarda Tanrı, genelde Allah, Huma, Hak olarak adlandırılır. Sünni Zazalarda Allah, Huma ve Alevi Zazalarda Hak adı kullanılır. Huma adı da dua, yemin gibi kutsal söylemlerde yüce Tanrı olarak yer almaktadır.

Gılgamış destanında, Elam tanrıları arasında, Zerdüştîliğin kutsal kitabı Avesta'da, Ahamenîş/Pers yazıtlarında, Pehlevî Edebiyatında, Firdevsî'nin Şehnamesinde, Fars Edebiyatında, Orhun Anıtlarında, Türk Edebiyatında Huma adını çağrıştıran, çeşitli anlamlara gelen sözcükler yer almaktadır. Huma kelimesini yazılı metinler bağlamında değerlendirerek okuyucunun bir karara varmasına katkı sağlayacağız.

1. Antik Dönem kaynaklarında Huma'yı çağrıştıran sözcükler

Gılgamış destanında "Humbaba/Huwawa" adında Sedir ormanları gözcüsü, olağanüstü özellikleri olan dev, canavar kötü yaratık figürü bulunmaktadır (Gılgamış, 2015: 20, 53).

Elamlı'larda (M.Ö. 3200- M.Ö.539) "Khumban/Humban" adında gökyüzü tanrısı bulunmaktadır (Haririyan, 1380: 146).

M.Ö 5. asır Perslerle ilgili papirüste "hwmdt/haumadata" sözcüğü yer almaktadır. Homa'nın bağışladığı, yarattığı anlamına gelen bu sözcük, o dönemde Haoma ritüelinin olduğunu gösterdiği belirtilmektedir (Duchesne-Guillemin, 1385: 214-215, 237; Cowley, 1923: 23-24, 27). "of the detachment of Haumadata," "Mahseiah here belongs to the degel of Haumadata."

Eski Farsça/Persçe Ahamenîş Yazıtlarından Dna 25'de "saka haumavarga" sözcüğü yer almaktadır. Haoma'yı içen, hazırlayan veya Haoma'yı öven Saka boyu anlamına geldiği belirtilmektedir (Razi, 1392: 157, 168; Movlavi, 1387: 98-100, 239). Bazı araştırmacılara göre ise "haumavarga"nın anlamı belirsizdir (Durmuş, 1993: 29). İskit krallarından Homerges'in adını çağrıştırmaktadır (Durmuş, 1993: 76).

Eski Farsçada "haom" ve "hama" sözcüğü bulunmaktadır. "Haom" üçüncü tekil şahıs manasında o zamiri, "hama" ise benzer, hem, gibi manasında sıfattır (Razi 1392: 232; Movlavi, 1387: 232; Duchesne-Guillemin (1385?): 199).

Sankritçede kurban, sunak, adak anlamında "homah" sözcüğü bulunmaktadır (Kaya, 2006: 307).

2. Dinî metinlerde Huma'yı çağrıştıran sözcükler

Eski İrani'larda kutsal "Haoma" içeceği din adamları tarafından havanda dövülen "Haoma" bitkisinin, süt ve suyla karışımından yapılırdı. İçene şifa, kuvvet, esrime gibi özellikler verdiğine, ölümü uzaklaştırdığına inanılırdı. Bu bitkinin dağlık alanda yetiştiği, mahiyetinin ise ne olduğu hakkında çeşitli görüşler bulunmaktadır (Dustkhah, 1392: c.2 1086-87; Uşideri, 1394: 484-485).

Zerdüştilikte tanrı Ahuramazda'nın yarattığı ikinci dereceden meleşimsi varlıklardan biri "Haoma'dır. Zerdüştiliğin kutsal kitabı Avesta'da Haoma Yeşt/Haoma İlahisi, yakarış, dua bölümleri bulunmaktadır. Haoma yazatası/meleşimsi hastalıkları uzaklaştırır, şifa verir, bitkileri korur, insana yardım eder (Purdavud, 1387: c.1, 159-183; Uşideri, 1394: 484-485). Zerdüşti Pehlevicede eserlerde yazata ve içki manasında Haoma sözcüğü Hom olarak yer alır (Ferevaşi, 1390: 274-276; Şehzadi, 1383: 350).

Avestacada bulunan "humata" sözcüğü "hu-mata" iyi, güzel düşünce anlamında yer almaktadır (Mirfakhrayı, 1382: 129). Pehlevicede eserlerde iyi düşünce "humat" olarak geçer (Ferevaşi, 1390: 285).

Avesta'nın en eski bölümü olan Gatha'da "humanza" sözcüğü yer almaktadır. "Hu" iyi, "manz" zihnin manasına gelmekte, aklında iyi tutan, bilgili anlamında sıfat olarak kullanılmaktadır. Pehlevicede ise "humanitar" biçimindedir. Bir diğer sözcük "hamo" birlikte, hem, benzer manasında gelir. Pehlevicede ve Farsçada "hem" şeklinde ve manasında yer almaktadır (Purdavud, 1394: 62,110; Azergoşasp, 1383: 221-222, 349; Sasanfer, 1390: 177, 257).

Avesta'nın Gatha'dan sonra eski diyalektiğe sahip Heft Ha bölümünde yer alan "huma" sözcüğü şairtıcı güce sahip, humayun/egemen, mukaddes, mutlu, sevinçli anlamına gelmekte, tanrısal varlığa sıfat olarak kullanılmaktadır (Mirfakhrayı, 1382: 28, 39, 53; Purdavud, 1387: c.2. 42).

"Humaim tva jim yazatem" (Egemen, mutlu olan seni över).

Avesta'da "Humayaka" kötü bir erkeğin adıdır (Purdavud, 1347: c.1. 287-289; Dustkhah, 1392: c.2. 1088). "Humaya" adında dindar bir bayan bulunmaktadır (Purdavud, 1347: c.1. 391; Aryen 1395: 214).

3. Pehlevicede Huma'yı çağrıştıran sözcükler

Pehlevî edebiyatında "Humai" sözcüğü Hümayun, "Humay" bir bayan adı, "Huma", Hüma Kuşu, "Human" bir pehlivanın adı olarak kullanılmıştır (Nevvabi, 1387: 67,148; Mehrdad Bahar, 1395: 145,155; Şehzadi, 1383: 342, 350; Ferevaşi, 1390: 284-286). Sasaniler döneminde şahıslara da "Huma" adı verilirdi (Uşideri, 1394: 485).

4. Farsçada Huma'yı çağrıştıran sözcükler

Şahname'de "Huma" münzevi bir şahıs, "Human" bir kahramanın, "Humay" Keyanilerden bir bayan adıdır. Aynı zamanda Hüma adında bir kuş bulunur. İran edebiyatında ve günümüzde şahıs adı olarak Homa, Huma, Humay kullanılmaktadır (Nevvabi, 1387: 84, 485; Feridüddin Attar, 2019: 63; Şişman, 2007: 60,66).

Mevlâna'nın Mesnevisinde Humay ve Homa, Huma sözcükleri Hüma kuşu manasında yer almaktadır (Mevlâna, 2013: c.1,3. 100, 346, 609). Hümayun kavramı ise kutsal manasında kullanılmıştır (Mevlâna, 2013: c.1,3.

82). Yüce, efendi, büyük manasında "humam/homam" sözcüğü insan ve tanrıyı betimlemede kullanılmıştır (Mevlâna, 2013: c.1. 727, c.2. 100, 131, 158, 181, 236, 549).

Ademi ra endek endek an humam & Ta çihil saleş koned merd-i tamam (*Yüce tanrı insanı yavaş yavaş kırk yaşına gelince adam eder* (Mevlâna, 2013: c.1. 727). *O yüce Allah insanı kırk yaşına kadar azar azar olgun kişi yapar* (Mevlâna, 2017: 413).

Homam/humam sözcüğü Arapçada ulu, padişah, cesur, aslan anlamına gelmektedir (Kanar, 1374: 690).

5. Türkçe'de Huma'yı çağrıştıran sözcükler

Türk dini-mitolojik sistemi tek Tanrı tanımaktadır. Türk dini-mitolojik sistemi bilinen hali ile tek tanrılı bir yapı içindedir ve cinsiyet farklılığının dışındadır (Bayat, 2007: 11). Orhun-Yenisey yazıtlarında Gök Tanrı ve Umay birlikte geçer. Türk mitolojisi ve Orhun anıtlarında adı geçen "Umay ana" kut verici, çocukları koruyucu tanrıça/meleğimsidir (Günay, 1998: 58; Ögel, 1995: 547).

Türkçenin ilk yazılı kaynağı olan *Orhon Yazıtları*'nda; "*Umay gibi annem hatunun talihi sayesinde kardeşim Köl Tegin erlik adını buldu.*" (Aydın, 2014: 66). "*Kutsal Umay (ve) kutsal yer su (ruhları) yardım etti.*" (Aydın, 2014: 126) şeklinde geçmektedir. Umay, Kültigin, Bilge Kağan ve Tonyukuk yazıtlarında kadın ilah olarak zikredilmektedir (Bayat, 2007: 49).

Türk geleneğinde ordu-yı hümayun, Hüma Kuşu, Umacı Ana anlayışı bulunmaktadır (Ögel, 1995: 547).

Umay, Türk kültürünün en eski devirlerinden günümüze değin dişil ve güçlü bir sembol olarak varlığını korumaktadır (Balıkçı, 2021: 1393).

6. Arapçada Huma'yı çağrıştıran sözcükler

Arapça "hum" "humme" sözcükleri bulunmaktadır. "Hum" onlar anlamında üçüncü çoğul kişi zamiridir. "Humme" ise; takısı..... tamam oldu manasına gelmektedir.

7. Batı dillerinden Latince ve İngilizcede "hominum", "human", "humanite" vb sözcükler insan, insani manasına gelmektedir.

Sonuç

İranî kutsal içecek olarak "Haoma içkisi" ve meleğimsi olan "Haoma yazatası/meleği" inancı, kültü, ritüeli ve duası mevcut kaynaklarda ve günümüz Zazalarında bulunmamaktadır.

Zazaca'da Homa adı erildir, Homa piil (*Allah büyük*), Homa Teâla (*Allahu Teâla*), Homa tu verd (*Tanrı seni korusun*), Homa zun (*Allah bilir*), Homa af bık (*Allah affetsin*), Homa bíd (*Allah versin*), vb ifadelerde yüce Tanrı kastedilmektedir.

Eski İrânî ve Türk edebiyatındaki eserlerde erkek ve bayan adı olarak geçen, Huma, Humay gibi isimler günümüz Zaza şahıs adlarında yer almamaktadır. Bingöl yöresinde bayan adı olarak kullanılan Umna, Umey ise Emine/Amine isminin kısaltılmış biçimidir.

Kanaatimizce eldeki mevcut veriler ışığında **Homa/huma** adı egemen, mukaddes, kutsal, yüce anlamına gelmektedir. Zazalarda tanrının sıfatını betimlemekte, yaratıcı yüce Tanrı kastedilmektedir.

Kaynakça

- Aryen, A. (1395). *Nigerehayi Ahurayi*, Neşr Movc, 2. Baskı, Tahran.
- Aydın, E. (2014). *Orhon Yazıtları*, 2. Baskı, Konya: Kömen Yayınları.
- Azergoşasp, F. (1383). *Gatha, İntişarat Fereveher*, 3. Baskı, Tahran.
- Balıkçı Ş. ve Şimdi B. (2021). Mardin’de Umay Kültü. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 10 (4), 1393-1411.
- Bayat, H. (2007). *Türk Mitolojik Sistemi; Kutsal Dışı-Mitolojik Ana, Umay Paradigmasında İlkel Mitolojik Kategoriler-İyeler ve Demonoloji II. Cilt*. İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş.
- Bundahişn, M. B. (1395), *İntişarat Tus*, 5. Baskı, Tahran.
- Cowley, A. (1923). *Aramaic Papyri of the Fift Century b. c. At The Clarendon Press*, Oxford.
- Duchesne-Guillemin, Jacques (1385). *Din İnan Bastan, Neşr İlm*, (Çev. Rüya Müneccem, 2. Baskı), Tahran.
- Durmuş, İ. (1993). *İskitler (Sakalar)*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları:141 Seri III- Sayı: B-8.
- Dustkhah, C. (1392). *Avesta, İntişarat Morvarid*, 17. Baskı, Tahran.
- Ferevaşi, Behram (1390). *Ferheng Zeban Pehlevi*, İntişarat Danişgah Tehran, 6. Baskı, Tahran.
- Attar, Feridüddin. *Mantık Al-Tayr*, (2019) Çev. Abdülbaki Gölpınarlı, XII. Baskı, İstanbul, İş Bankası Yayınları.
- Gılgamış Destanı (2015). Çev. Sait Maden, 3. Baskı. İş Bankası Kültür Yayınları.
- Günay Ü. ve Güngör H. (1998). *Türk Din Tarihi*, Kayseri: Lâçin Yayınları.
- Haririyan, M. (1380). *Tarih İnan Bastan, Sazmanı Mutalaa u Tedvin Kutub Ulum İnsani Danişgahha*, 2. Baskı, Tahran.
- Kanar, M. (1374). *Farsça-Türkçe Ferheng*, İnşirat Şirin, Tahran.

- Kaya, K. (2006). *Sanskrit-Türkçe Sözlük*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Mevlâna Celaleddini Rumî. (2013). *Mesnevi*. Cilt 1-2. Çev. Mehmet Kanar. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Karaismailoğlu, A. (2017). *Mesnevî Mevlânâ*, Ankara: Akçağ Yayınları, 4. Baskı
- Mirfakhrayi, M. (1382). *Heft Ha, İntişarat Fereveher*, Tahran.
- Movlayi, Ç. (1387). *Rahnameyi Farisi Bastan, Neşr Mehr Namek*, 2. Baskı, Tahran.
- Nevvabi, Y.M. (1387). *Yadger Zeriran, İntişarat Esatir*, 2. Baskı, Tahran.
- Ögel, B.(1995). *Türk Mitolojisi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Purdavud, İ. (1347). *Yeştha, İntişarat Danişgahe Tehran*, 2. Baskı, Tahran.
- Purdavud, İ. (1384). *Yasna, İntişarat Esatir*, 2. Baskı, Tahran.
- Purdavud, İ. (1394). *Yaddaşthayi Gatha, İntişarat Esatir*, 2. Baskı, Tahran.
- Razi, H. (1392). *Amuşeş Hattı Mikhi, Farisi Bastan, İntişarat Behcet*, 3. Baskı, Tahran.
- Sasanfer, A. (1390). *Gatha, İntişarat Behcet*, Tahran.
- Şehzadi, R. (1383). *Vajename Pazend, İntişarat Fereveher*, Tahran.
- Şişman B. ve Kuzubaş M. (2207). *Şehname'nin Türk Kültür ve Edebiyatına Etkileri*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Uşideri, C. (1394). *Danişnameyi Mazdayasna, Neşr Merkez*, 6. Baskı, Tahran.
- <http://www.avesta.org/op/op.htm>